

α') Ἄς δεχθῶμε ὅτι ἡ μορφή ἑνὸς γεγονότος εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῆι διὰ τοῦ ἑξῆς τύπου: «X εἶναι φ—καὶ—χ, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο», ἢ (φ X εἶναι)—καὶ—(ὄχι δὲν εἶναι φ X). Ἡ προσηγηθεῖσα συζήτηση ἀπέδειξε ὅτι στὸ γεγονός πού συνιστᾶται ἔτσι ὑπάρχει ἄρνηση μὲ διπλῆ σημασία. Ἔχομε πρῶτα τὴν ἀναφορὰ πρὸς τὸ «ὅ,τιδήποτε ἄλλο» ἢ τὸ μὴ φ καὶ δεύτερα ἔχομε τὴν ἄρνηση, ὅτι τὸ μὴ φ ἀρροῦν τὸ X. Πιῶν εἶναι ἡ σχέση τῶν δύο τούτων εἰδῶν τῆς ἀρνήσεως πρὸς ἀλληλα διὰ συζητήσομε παρακάτω.

β') Μερικοὶ ἰσχυρίσθησαν ὅτι τὸ πρωταρχικὸ ὑποκείμενο κάθε κρίσεως εἶναι ἡ πραγματικότητα. Ἐὰν λέγοντας πραγματικότητα ἐννοῶν ὑπαρξή (ἀντίθετα πρὸς τὴ μὴ ὑπαρξή) τότε ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἐσφαλισμένη. Κάθε κρίση ἀναφέρεται συγχρόνως σὲ εἶναι καὶ σὲ μὴ εἶναι.

γ') Ὁ ἀρνητικὸς πόλος ἑνὸς γεγονότος εἶναι καθωρισμένος. Ἡ ἀπουσία εἶναι ὁρισμένη ἀπουσία· παραδείγματος χάριν, ἡ ἀπουσία τοῦ μὴ φ. Μποροῦμε νὰ κάνομε διάκριση μεταξὺ τῶν μὴ ὄντων. Οἱ ἀρνητικὲς κλάσεις εἶναι ἀτομικὲς κλάσεις. Ἔχομε τὴν ἀπουσία τῆς λύπης ἢ τὴν ἀπουσία τῆς χαρᾶς· δυνατὸν νὰ ἔχομε τὴν ἀπουσία τῆς μὴ λύπης ἢ τὴν ἀπουσία τῆς μὴ χαρᾶς. Βλέπομε λοιπὸν ὅτι μὴ ἀπουσία εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ μίαν ἄλλη. Ἡ ἐνέργεια φ εἶναι σὺν τὴν ἀκτῖνα πού καθορίζει ἓνα κύκλον, καὶ «ὅ,τι εἶναι ἔξω τοῦ κύκλου» εἶναι καθωρισμένος ὅρος. Καὶ ὅμως ἀπὸ ἄλλη ἀποψη ὁ ἀρνητικὸς πόλος εἶναι ἀκαθόριστος. Τὸ φ μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ὄνομα, ὅποτε τὸ μὴ φ εἶναι ὅρος πού περιγράφει τὶς μορφὲς στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται.

Ἄς ἀπαριθμήσομε τὶς συνθήκες κατὰ τὶς ὁποῖες γίνεται ὁ ἀποχωρισμὸς στὸν πραγματικὸ κόσμον.

I. Τὸ χόρτο τοῦτο εἶναι πικρὸ· τὸ χόρτο τοῦτο δὲν εἶναι γλυκόν. Ἕνας τέτοιος ἀποχωρισμὸς καθορίζεται ἀπὸ τὴν τυπικὴν ἀντίθεση μεταξὺ τῶν οὐσιῶν· ὅ,τι εἶναι πικρὸ δὲν εἶναι γλυκόν. Ἄλλ' αὐτὸ εἶναι ἓνα πολὺ μικρὸ τμήμα τοῦ ἀποχωρισμοῦ. II. Ὁ εἰδικὸς αὐτὸς ἀποκλεισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς γενικῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποκλεισμοῦ, δηλαδὴ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἓνα ἀντικείμενο, γὰρ νὰ εἶναι πραγματικόν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχει ὅρια. Τὸ τί ἀποκλείει τὸ ἀντικείμενο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναχθῆι ἀπὸ καμμίαν εἰδικὴν ἀρχή· αὐτὸ εἶναι περιορισμὸς συμ-

πτωματικὸς καὶ ἐνδεχόμενος, ἀλλὰ ὑπόκειται στὸν γενικὸν ὄρο ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει περιορισμὸς. Ὁ ταῖδε ἐπεσκέφθηκε τὴν Βενετία, τὸ Μόναχο, τὴ Μόσχα καὶ ἄλλες πόλεις, ἔζησε πενήντα, ἑξήντα, ἑβδομήντα χρόνια, γνωρίζει στανκρατικά, φιλοσοφία, νεώτερη ζωγραφικὴ, βιολογία καὶ ἄλλες ἐπιστῆμες· πᾶντως ὅμως θὰ σταματήσει κάποτε εἴτε ὅσον ἀφορᾷ τὰ ταξείδια, ἢ τὴν διάρκειά τῆς ζωῆς του, ἢ τὴν ἐκτασὴ τῆς ἰκανότητός του. ΠΙ. Ἡ ἀποψη ὅτι ἡ πραγματικότητα τελειοῦται διὰ τοῦ περιορισμοῦ κρύβει καὶ τὸ παρῶδοξο. Γὰρ νὰ εἶναι καὶ περιοσότερο πρέπει νὰ εἶναι ὀλιγότερο. Τὸ ἰδεῶδες φαίνεται νὰ εἶναι ἡ πληρότητα, ἀπεριόριστη κρῶδος καὶ ἐπέκταση· ἐνῶ ὁ περιορισμὸς φαίνεται νὰ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀποστέρηση. Ἄλλ' ἂν ὁ περιορισμὸς εἶναι ἀποστέρηση πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελεῖ ὄρο τῆς πραγματικότητος; (Ο) Πλάτων, στὴν εἰκόνα ποῦ δίδει περὶ τοῦ δημοκράτου, δείχνει ζωηρότητα ὅτι ὁ ἀπλὸς πολλαπλασιασμὸς τῶν ἀσχολήσεων ἀποτελεῖ σύγχυση· ὁ δημοκρατικὸς ἀνθρώπος ἀσχυλεῖται μὲ τὸ κάθε τι καὶ δὲν κατορθώνει τίποτε. Ἡ ἐπιτυχία πραγματοποιεῖται συγκέντρωση· ἡ ἀπλὴ ἐπέκταση ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόλεια τοῦ κέντρου καὶ τῆς ολοκληρώσεως. Ἄν ἦθελα νὰ ἐπαρέγω γνώμη θὰ ἔλεγα—καὶ μ' αὐτὸ προχωρῶ πέρα ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ ἀναλυτικὴ πρόθεση τῆς μελέτης αὐτῆς— ὅτι ὁ περιορισμὸς ἀποτελεῖ τὴν ἐπιτυχία, ἐν μέρει, μᾶς ἀρχῆς ποῦ ἀφορᾷ ἀξία, ἢ τελειότητα, καὶ ποῦ ἐνεργεῖ ἐπὶ τὸν πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότητα περιορίζεται, διαίμε τὸν τρόπο αὐτὸν πραγματοποιεῖ ἓνα ὀρισμὲνο βραῖμὸ συγκεντρώσεως, καὶ συνεπῶς ἀξίας. Καὶ ἔτσι ἔχομε δύο εἶδη περιορισμοῦ. (Ο) ἓνας εἶναι ἐξωτερικὸς καὶ, ἂν θέλετε, ἀθθαίρετος· ἀποτελεῖ ἀπλὸ ἀπολεισμὸ καὶ συμπίπτει μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποκαίλει ἀρχὴ τῆς ζωῆς. (Ο) ἄλλος εἶναι ἐσωτερικὸς, μὲ τὴ σημασία, ὅτι γὰρ νὰ ἐπιτελεθῆ καὶ ὡς ἀξία ἀπαιτεῖται νὰ ἀποκλεισθῆ ὀρισμὲνος κύκλος μορφῶν. Εἶναι εἰκόλο νὰ ἰδεῖ κανεὶς, ὅτι ἓνας τέτοιος κανὼνας ἀποτελεῖ γνώμονα γὰρ τὸν τρόπο τῆς ἐνεργείας (ἔτσι ὅταν μιλοῦμε περιφρονητικῶς γὰρ ἓναν ἀνθρώπον, λέμε ὅτι εἶναι πολυτεχνίτης κα' ἐρημοσπίτης). Τὰ ἴδια γίνεται καὶ στὴν καλλιτεχνία, ὅπου, γὰρ νὰ παραχθῆ μεγάλη ἐντύπωση, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποκλεισθῶν τὰ ἀσήμαντα πρῶγματα καὶ νὰ γίνῃ αὐστηρὴ οἰκονομία τῶν μέσων. Ἰσχύει στὴ σφαίρα τῆς γνώσεως ἔχον

τὴν ἀρχὴν ὅτι μιὰ θεωρία ποὺ ἐξηγεῖ τὰ πάντα, δὲν ἐξηγεῖ τίποτε. Ἐτσι στοὺς διάφορους τρόπους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀξίας, ἐφ' ὅσον θεωρεῖται ἀρχὴ τῆς συγκεντρώσεως ποὺ συνεπάγεται περισσότερο βιάθος καὶ ἐντατικότητα, ἀναγνωρίζεται ὡς βασικὸς γνώμων. Πολλὸ περισσότερο ἀφηρημένη εἶναι ἡ θεωρία ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς τελειότητος δὲν εἶναι μόνον κανονιστικὸς ἀλλὰ μεταρρυθρικὸς νόμος, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ὅρον τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς τῶν πραγμάτων. Σύμφωνα μ' αὐτὰ ὁ περιορισμὸς εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῆς συγκεντρώσεως. Ζητεῖται πλοῦτος περιεχομένου, χωρὶς νὰ χαθεῖ ἡ ἐνταση· μὲ ἄλλα λόγια ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος θὰ ζητοῦμε τὴν πληρότητα, δηλαδὴ θὰ ἔχομε σύνοψη, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θὰ ζητοῦμε τὴν συγκέντρωση δηλαδὴ τὸν ἀποκλεισμό. Κατὰ συνέπειαν βλέπομε ὅτι ὁ κόσμος κατατέμνεται σὲ μονάδες, ἄτομα, εἶδη, σὲ καίθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνεται βαθμιαίως τὸ ἀνώτατον ὄριο τοῦ π' οὗτου μὲ τὸν ἓνα μονάχα ὄρο· νὰ διατηρηθεῖ ἀκριβῆς ὁ καθορισμὸς των καὶ ἡ δυναμικότητά των. Ἔχομε μηλιές, ἀχλαδιές καὶ ροδακινιές· ἔχομε τοῦτο καὶ ἐκεῖνο τὸ ζῶο καθὼς καὶ τὰ ἄλλα χωριστὰ εἶδη ζώων, καθόσον τὸ γεγονὸς τῆς αἰσθήσεως ἐπιτυγχάνεται μονάχα μὲ τὴν κατάτμηση τοῦ ὅλου πλούτου τῶν δυνατοτήτων, μὲ τὸ χωρισμὸ αὐτὸν σὲ χωριστὰς περιοχὰς καὶ μὲ τὴν ὀλοκλήρωση σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς ἀντιλήσεως. Ἡ συγκέντρωση δὲν πρέπει νὰ παρερμηνευθεῖ καὶ νὰ νοηθεῖ ὡς στενότητα· ἐκεῖνο ποὺ ἀπαιτεῖται εἶναι ταυτόχρονα τόσο ἡ πληρότητα ὅσο καὶ ἡ ἐντατικότητα. Ὁ πλοῦτος ὅμως τοῦ περιεχομένου ἔχει καὶ ἓνα ὄριο, ποὺ ἅμα τὸ ὑπερβεῖ, χάνεται ἡ ἐντατικότητα. Συνεπῶς ἡ φύση τῶν πραγμάτων εἶναι περιορισμένη. Ὑπάρχει ἀρκετὴ ποικιλία δυνατῶν σχημάτων ἢ σχεδίων ὅπου βρίσκονται συνδυασμένα τὸ ἀνώτατον ὄριο τοῦ πλούτου μὲ τὸ ἀνώτατον ὄριο τῆς ἐντατικότητος, σύμφωνα δὲ μὲ αὐτὰ εἶναι κατασκευασμένος ὁ κόσμος τῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων. Ἐὰν σχέδια αὐτὰ εἶναι ὅπως τὰ quanta· οἱ οὐσίαι εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθοῦν μόνον σύμφωνα μὲ εἰδικές μορφές. Ὁ ἐφευρετικὸς καὶ ἐξελικτικὸς χαρακτὴρ τῆς φύσεως καταφαίνεται στὴν ἀκούραστη καὶ ἀδιάκοπη τάση της νὰ ἐφευρίσκει νέα σχήματα, νέα σχέδια ὀλοκληρώσεως τῆς οὐσίας, ὅπου μεγαλώνει ἡ περιοριστικότητά της, ἐνῶ ταυτόχρονα διατηρεῖται ἡ συγκέντρωση. Ἐνα

ἄτομο ποὺ ἔχει μιὰ ὁρισμένη φύση εἶναι περιορισμένο μέσα στὰ ὅρια τοῦ σχεδίου του· ἂν ἐπεκταθεῖ πέραν αὐτῶν διαικόντια. Ἡ αἴτιση μπορεί νὰ γίνει μονιάχα μὲ ἀφινίδιες μεταβάσεις· καθίσταται δυνατὴ μονιάχα μὲ κίπρωσιν νέου σχεδίου ἢ τύπου, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ ἓνα νέο μέτρο περιλήψεως καὶ ἀποκλεισμοῦ. Τὰ σχήματα αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀναρίθμητα κατὰ συνέπειαν δὲν ὑπάρχει ὄριο στὴν ἐξελικτικὴν δυνατὴ τῆς φύσεως. Ἐκεῖνα ποὺ ὀνομάζομε τύπους τῶν πραγμάτων ἢ γένη, εἶναι ἀπλῶς ἐπαλογίαι μεταξὺ ἐπίτοιων σχημάτων.

Ὁ πρῶτος ὁρισμὸς τῆς πραγματικότητος ἀπὸ δῶκαρι εἶχε γίνει μὲ τὸν ἀποκλεισμό, ἡ ἔννοια ὅμως τῆς περιλήψεως ἐπιβλήεται ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴν προσοχὴν μας. Εἶναι λοιπὸν τώρα ἀνάγκη νὰ ἀφῶμε τὴν ἔννοια αὐτὴ καὶ νὰ προσπαθήσομε νὰ τὴν διευκρινίσωμε. Μιὰ ὑπαρξὴ εἶναι μίγμα μορφῶν ἢ αἰτιῶν· ἡ στρογγυλότης, ἡ μελανότης, ἡ σκληρότης κτλ. μετέχουν ἀπὸ σχηματισμὸ αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου τραπεζιοῦ. Μιὰ ὑπαρξὴ, κατὰ ταῦτα, δὲν εἶναι ἓνα μαθηματικὸ σημεῖον· εἶναι μιὰ ἔκτασις, μιὰ πλειονότητα ἀπὸ μορφάς.

Καθὼς δὲ λέγει ὁ Πλάτων πρὸς «Σοφιστήν», ἀδύνατος καθίσταται ὁ λόγος, ἐνόσω δὲν ὑπάρχει κοινωνία μορφῶν· καὶ αὐτὴ ἀκρίβεια ἢ ἀπλούστατη μορφή τοῦ λόγου, παραδείγματος χάριν, τὸ «Φ ὑπάρχει», προὑποθέτει τὴν σχέσιν διαφόρων μορφῶν ἀναμεταξύ των· δηλαδὴ μεταξὺ τοῦ Φ καὶ τῆς ὑπαρξέως. Δὲν μᾶς εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίσωμε κάτι, χωρὶς σχέσιν, κοινωνία, μεταξὺ μᾶς ποιότητος καὶ ἐνὸς εἰδικοῦ πράγματος. Ὑπάρχει σημαίνει λοιπὸν ὅτι ὑπάρχει σχέση. Πράγματι, μιὰ ὑπαρξὴ εἶναι πλοῦτος μορφῶν ἀὲ μιὰ συστηματικὴ ἐνότητα· μιὰ ὑπαρξὴ δὲν εἶναι ὑπαρξὴ, παρὰ ἐφ' ὅσον εἶναι ἓνα σύνολον ἀπὸ μέρη. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς διαρετότητος τῆς ὅλης. Κατὰ ταῦτα ἔχομε δύο παράγοντες συνεργαζομένους κατὰ τὸν καθορισμὸν ἐνὸς ἀτόμου· πρῶτα μιὰ πλειονότητα ἀπὸ μορφάς καὶ δεύτερα τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν ἀναμεταξύ των. Ἐνα ἄτομον εἶναι ἓνα σύστημα.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατήρησεν ἤδη ὅτι ἡ πραγματικότητα, ὅταν τὴν ἐννοήσῃ κανεὶς ἔτσι, προὑποθέτει ἀναγκαίως ἐκ τῶν προτέρων τὴν διαφοροποίησιν τῶν μορφῶν. Ὁ προσδιορισμὸς, ἡ κατηγορηματικὴ πρότασις, εἶναι σχέση μεταξὺ μορφῶν, ποὺ εἶναι διαφορετικὴς ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐὰν ὅμως εἶναι «ἕτερα», πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μετέχει

ἢ μιὰ τῆς ἄλλης; Θὰ ἐρωτήσομε, ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, δὲν εἶναι τοῦτο ἀντίφραση; Ὁ πολὺς κόσμος ἔχει τὴν τάση νὰ θεωρεῖ τὴν ἀρ-
νηση ὡς τὴν κατάσταση ἐκείνη ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐξή-
γηση· καὶ ὅμως ἡ κατάφραση εἶναι πολὺ δυσκολώτερο πρόβλημα.
Ἐπειδὴ στὸν ἀποκλεισμό, ἐκεῖνο ποὺ ἀποκλείομε τὸ παραδεχόμεσθε
ὡς διαφορετικὸ καὶ ἀπὸ μᾶς φαίνεται φυσικό· ἐνῶ «κοινωνία» ση-
μαίνει κάποιον εἶδος ἐνοποιήσεως διαφορῶν ἀναμεταξύ των στοιχείων.
Παραδείγματός χάριν, ἂν ἔχομε τὸ γεγονός ὅτι, «ὁ πλοίαρχος εἶναι
ἀσθενής» βλέπομε ὅτι «τὸ νὰ εἶναι πλοίαρχος» μετέχει στὴν «ἀσθέ-
νεια» καὶ ὅμως ὁ πλοίαρχος ἢμπορεῖ νὰ εἶναι μόνον πλοίαρχος καὶ ἢ
ἀσθενής ἀσθένεια. Ἴσως νὰ ὑπῆρχε μιὰ διέξοδος ἂν λέγαμε ὅτι καὶ
οἱ δύο οὐσίαι εἶναι ἀληθινῶς ἐν σχέσει πρὸς ἓνα ἄτομο καὶ ὄχι ἢ μιὰ
ἐν σχέσει μὲ τὴν ἄλλη. Ἴδιον ἓνα ἄτομο ποὺ τοῦ ἀποδίδομε καὶ τις
δύο ιδιότητες τοῦ πλοίαρχου καὶ τῆς ἀσθενείας. Τὸ κακὸ μὲ τὴν ἀποψη
αὐτὴ εἶναι ὅτι προϋποθέτει τὴν πραγματικὴ ὑπαρξὴ ἑνὸς ἀτόμου ἀνε-
ξάρτητα ἀπὸ τις οὐσίαι (ἢ ἀπὸ τὰ ἀληθῶς περὶ αὐτοῦ λεγόμενα) καὶ
τοῦτο εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεση. Ἐπιπλέον, εἴτε ὑπάρχει ἓνα ἄτομο εἴτε
ὄχι, ἢ σχέση, ἢ κοινωνία ὑφίσταται ἄμεσα μεταξύ αὐτῶν τούτων τῶν
μορφῶν· εἴμεθα λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ ὀρίσομε αὐτὴ τὴν σχέση ὡς
κάποια σχέση ποὺ δὲν εἶναι οὔτε διαφορὰ οὔτε ταυτότητα· τὴ χαρα-
κτηρίζομε ὡς συνυπαρξία· θὰ εἰποῦμε λοιπὸν ὅτι ἡ πραγματικότητα
εἶναι μιὰ συνυπαρξία μορφῶν (ἔξ ἴσου ὅμως καὶ ἀποκλεισμός αὐτῶν).
Ἡ συνυπαρξία δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστη πρὸς τὴν ἑτερότητα· εἶναι ἀκρι-
βῶς ἢ συνυπαρξία στοιχείων τὰ ὅποια εἶναι διάφορα. Πρέπει νὰ ἔχο-
με ἀντίθεση μεταξύ τῶν στοιχείων, πρὶν μᾶς ἐπιτραπεῖ νὰ εἰποῦμε
ὅτι ἐνυπάρχουν. Καὶ ἔτσι εἴμαστε σὲ θέση νὰ διακρίνομε μεταξύ τῆς
συνυπαρξίας καὶ τῆς ἀναμίξεως τῶν μορφῶν στὸ ἀκαθόριστο. Εἰς
τὸ ἀκαθόριστο δὲν ὑπάρχει συνυπαρξία, γιατί δὲν ὑπάρχει ἑτερότητα.
κατ' οὐσίαν μάλιστα δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται καὶ νὰ μιλοῦμε περὶ ἀνα-
μίξεως. Ἐκεῖ ἐπικρατεῖ μιὰ κατάσταση καθαρῆς ἀοριστίας, ὅπου δὲν
ὑπάρχει οὔτε χωρισμός οὔτε ἀνάμιξη. Ἐνῶ ἡ συνυπαρξία εἶναι δυνατὴ
μὲ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει ὁ χωρισμός μεταξύ τῶν στοιχείων.

Τὸ κάθε ἄτομο χωριστὰ συνιστᾶται διὰ τῆς συνυπαρξίας τῶν μορ-
φῶν. Ἀπ' αὐτὸ ἔπεται ὅτι τὸ νὰ εἶναι κάτι ἄτομο, σημαίνει ὅτι εἶναι

ὄργανισμός. Ἡ σχέση μεταξύ τῶν οὐσιῶν μέσα σ' ἓνα ὁποιοδήποτε δεδομένο ἄτομο εἶναι σχέση ἐσωτερική, διότι εἶναι σχέση ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται ἓνα νέον ὄν. α') Οἱ οὐσίαι ποὺ περιλαμβάνονται ἐντὸς τῆς περιοχῆς ἐνὸς οἰουδῆσαντος πραγματικοῦ ὄντος εἶναι ἀμέτρητες, ἢ ἴσως θὰ ἦτανε καλλίτερα νὰ εἰποῦμε ἢ ἀνέλεση δὲν εἶναι ποὺ σὶ θέση νὰ τίς ἐξαιρέσει. Βλέπω στὸ δρόμο νὰ γίνεται μιὰ φιλονεικία, ἐπιστρέφω στὸ σπίτι καὶ τὴν διηγούμαι στὴν οἰκογένειά μου. Οἱ ἐπιστήσεις ποὺ μοιροῦν νὰ μοῦ κάνουν εἶναι ἀτελέστερες καὶ ἐγὼ μαροῦ ἐπ' ἀπειρῶν νὰ τοὺς ἀπαντῶ, καὶ ἂν ἀκόμα ἓνα μόνον λεπτὸ τῆς ὥρας ἤμουν παρὼν στὴ φιλονεικία. Καὶ ὅμως τὸ σύνολο τῶν οὐσιῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθεῖ μὲ ἓνα ἐνιαῖο τύπο, ποὺ εἶναι ἡ φύση τοῦ ὄντος περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται. β') Οἱ οὐσίαι καὶ συνιστοῦν τὸ πραγματικὸ μέγεθος, πραγματικὸ ὄν δὲν εἶναι γενικὸς ἀλλὰ εἰδικός· τούτη ἡ εἰδικὴ ἀπόχρωση τοῦ χροῦματος, τοῦτο τὸ εἰδικὸ σχῆμα ἢ αὐτὴ ἡ εἰδικὴ σαληρότητα. Οἱ ἔννοιες δὲν ἐκφράζουν τίς εἰδικὲς οὐσίαις. "Λε πάρομε γὰ παρίδειγμα τὴν ἔννοια «χροῖμα». Στὴν ἀίρα μας δὲ βροσκοῦμε τὸ χροῖμα· δὲ βλέπομε ὅτι τὸ ἀντικείμενο τοῦτο εἶναι χροματισμένο· βλέπομε ὅτι εἶναι γαλάζιο ἢ πράσινο. Ἀλλὰ καὶ τὸ γαλάζιο, ἐπειδὴ εἶναι ἔννοια, εἶναι καίτι τὸ ἀφηρημένο καὶ δὲν ἐκφράζει τὸ ἰδιαίτερον αὐτὸ γαλάζιο ποὺ βλέπω ὅταν κυττάζω μερσοσά μου τὸ ἀνοιχτὸ πύλαγος. Τὸ γαλάζιο ποὺ μοῦ παρῶζει ἡ αἴρα, ἔχει μιὰ ἰδιαίτερον ὕψὺ ποὺ διαφεύγει τὴν ἔννοια· εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὕψὺ ἐκείνη ποὺ τὸ κάνει συγκεκριμένο. Πολλὲς φορὲς ὑποστήριζαν ὅτι καίτι τι ποὺ εἶναι εἰδικὸ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἀτομικὸ, καὶ ὅτι οἱ οὐσίαις εἶναι κατ' ἀνάγκην γενικὲς. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθινόν. Ἔχομε εἰδικὲς συγκεκριμένες οὐσίαις, ποὺ δὲν εἶναι κατ' ἑκάστην ἄτομα ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ ἀτόμων. Πλὴν τούτου, ἡ συνολικὴ φύση τοῦ κατ' ἑκάστην ἀτόμου εἶναι εἰδικὴ καὶ μοναδική. Κατὰ ταῦτα, ἔχομε εἰδικὲς οὐσίαις καὶ εἰδικὲς συνολικὲς φύσεις. Ἐκεῖνα ποὺ γενικῶς χαρακτηροῦσαμε ὡς γεγονότα εἶναι οἱ σχέσεις ποὺ ἐπαίρουν μεταξύ τῶν διαφορῶν αὐτατοικῶν στοιχείων τοῦ κατ' ἑκάστην ἀτόμου. (Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ προσθέσομε ὅτι γεγονότα εἶναι ἐπίσης καὶ οἱ περιπτώσεις τοῦ ἀποκλεισμοῦ οὐσιῶν ἀπὸ τὸ κατ' ἑκάστην ἀτόμου).

Ἐπίσης εἶναι εἶδος συνισταρξίας μεταξύ τῶν οὐσιῶν, ποὺ δὲν

καταλήγει στὸν σχηματισμὸ πραγματικοῦ, συγκεκριμένου ὄντος, ἀλλὰ εἶναι γενικοῦ χαρακτῆρος. Παραδείγματος χάριν, ἡ ιδιότητα τοῦ ζῆν καὶ ἡ λογικότητα, ἀποτελοῦν μὲ τὴν ἀμοιβαία συνυπαρξία τῶν τῆ γενικῆ οὐσία «ἄνθρωπος» ὡς ἀντιπαραβίλομε τὸ «ἄνθρωπος» μὲ τὸ «Σωκράτης» ποὺ εἶναι ἐπίσης μιὰ συστηματικὴ ἀλληλοσυσχέτιση μορφῶν. Ἔτσι ἔχομε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴ συνύπαρξη οὐσιῶν, ποὺ ἀποτελοῦν ἓνα συγκεκριμένο πραγματικὸ ἀντικείμενο καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴ σχέση ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα γενικὸ χαρακτῆρα, ἓνα εἶδος ἢ ἓνα νόμο. Οἱ οὐσίαι, ποὺ συντελοῦνε στὸ σχηματισμὸ τοῦ τελευταίου, εἶναι πεπερασμένες κατὰ τὸν ἀριθμὸ· δὲν εἶναι ἀνεξάντλητες κατὰ τὴν ἀνάλυση, καὶ συνεπῶς βρίσκονται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ φύση τοῦ ἀτόμου. Θὰ μπορούσαμε ἄρα νὰ εἰποῦμε ὅτι, ἡ ὁλοκλήρωσις τῶν μορφῶν γίνεται σὲ δυὸ στάδια· πρῶτα ἐμφανίζονται οἱ γενικὲς φύσεις, καὶ ὕστερα ἔρχεται ὁ περαιτέρω καταμερισμὸς τῶν σὲ ἄτομα. Ἡ σχέση τῶν πρώτων πρὸς τὰ τελευταῖα εἶναι ἡ σχέση τῶν νόμων· τὰ καθορίζουν, ἀλλ' ὄχι πέρα καὶ πέρα.

Καὶ τώρα εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ συσχετίσωμε τὴν ἀνωτέρω συζήτηση μὲ τὸ θέμα τῆς ἀρνήσεως. Σὲ κάθε δεδομένη πραγματικότητα ὑπάρχει ταυτόχρονα καὶ συνυπαρξία μορφῶν καὶ ἀνυπαρξία τέτοιας συνυπαρξίας· ἡ πρώτη εἶναι ἕξ ἴσου ἀπαραίτητη ὅσο καὶ ἡ δεύτερη. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ μεταρρυθμίσωμε τὴν διατύπωσή μας ὡς πρὸς τὴν ἐπιταγὴ τοῦ πλάστη ὡς ἑξῆς· γεννηθῆτω ἡ περίληψη μὲ τὸν ἀποκλεισμό. Ἡ ὑπαρξη δὲν ὁρίζεται διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν ὄντων ἀπὸ τὸ ἄπειρο, οὔτε μὲ τὴ συνυπαρξία αὐτῶν ὡς τοιούτων, ἀλλὰ προκύπτει μὲ τὴν ἐφαρμογὴ ἐκείνου ποὺ οἱ Ἕλληνες ὠνόμασαν «μέτρον»· καὶ αὐτὸ συνίσταται στὸ ὅτι τὰ στοιχεῖα εἶναι διαταγμένα κατὰ τὴ συστηματικὴ τάξη, εἴτε τῆς συνυπαρξίας εἴτε τῆς ἐλλείψεως αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος εἶναι τὸ «πέρας» ἢ τὸ «μέτρον», μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κανόνος ποὺ καθορίζει ὄχι μόνο ποιῆς μορφῆς θὰ ἀφροῦν, ἀλλὰ καὶ ποιῆς ἀπ' αὐτῆς θὰ ἐκλεγοῦν. Οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι παραδείγματα ἐφαρμογῆς τοῦ «πέρατος» ἐπὶ τοῦ ἀπείρου. Ἄν παραδεχθοῦμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπαγωγῆς, παραδεχόμεστε ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τοῦ πέρατος ἢ τῆς τάξεως—τῆς συστηματικῆς περιλήψεως—παραλείψεως—ὡς συστατικὴ ἀρχὴ τῶν συγκεκριμένων

πραγμάτων. Εάν ξαναγυρίσουμε στο παράδειγμα μας του κύκλου θα δούμε ότι έχουμε την αντίθεση μεταξύ των εντός και των εκτός εφρισκομένων, την πίεση των εκτός εφρισκομένων επί των εντός και την αντίσταση που αντιτάσσουν τα τελευταία στα πρώτα. Εντός του κύκλου περικλείονται άπειρες ουσίες, απ' αυτές αποκλείονται επίσης άπειρες, αλλά η άπειρία αυτή είναι γενικότερη. Όπως μάλιστα λέγει ο καθηγητής W. P. Montague, το όν είναι ένα μικροσκοπικό νηπεία μέσα σ' έναν άπειρο του μη όντος. Θα ήταν παράλογο να μιλούμε περί αντιστοίχιας ratio (λόγου) μεταξύ των εντός και των εκτός του κύκλου, αφού γνωρίζουμε ότι και τα δύο είναι άπειρα. Και όμως υπάρχει μια αντίθεση και μια αισθητή ισορροπία που προκύπτει από την αντίθεση, ή οποία υπάρχει μεταξύ των δύο τούτων κλάσεων, που περιέχουν άπειρες μορφές.

Στα όσα αναπτύξαμε μέχρι τώρα ή άσκηση παρουσιάσθημε κατά τρεις όψεις: ως έτερότητα, ως αντίθεση και ως μη ύπαρξη. Ποιά είναι ή σχέση αυτών αναμεταξύ των; όλες αυτές είναι το ίδιο πράγμα ή διαφορετικά; Ομοιάζουν ανατίερα ή μια με την άλλη και όμως δύο, όποιουδήποτε απ' αυτές, δεν είναι δυνατόν να υπαχθούν στην τρίτη. Ας πάρουμε την έτερότητα που μπορεί να θεωρηθεί ως ή περισσότερο θεμελιώδη. Η έτερότητα καθορίζει τα άτομα και τις ουσίες προσέτι έχουμε το γεγονός ότι σε κάθε άσκησις ισχυρισμό περιλαμβάνεται αναγκαστικά και ή έτερότητα άσκησις είναι ή μη ύπαρξη του κάθε τι που είναι «έτερον» απ' φ (π.χ. αυτό είναι μηλιά και δεν είναι ό,τιδήποτε άλλο). Εκτός τούτου το είναι είναι διαφορετικό από το μη είναι. Είναι όμως εξ ίσου αληθές ότι ή έτερότητα περιλαμβάνει αναγκαστικά μη-ύπαρξη: το ότι τούτο είναι διαφορετικό από εκείνο σημαίνει την μη ύπαρξη της ταυτότητας μεταξύ τούτου και εκείνου: όταν λέμε «τούτο είναι τούτο» ή «Α είναι Α» απορρινομάστε για ταυτότητα και κατά το μέτρο αυτό απορρινομάστε για την ύπαρξη της ταυτότητας. Ύπαρξη είναι το τελειωτικό κατέλοιπο σε κάθε λόγο: το να απορρινομάστε για το κύρος του μη είναι, ισοδυναμεί με το να απορρινομάστε για το είναι του μη είναι.

Ας εξετάσουμε τώρα την αντίθεση. Η αντίθεση φαίνεται να είναι ειδική περίπτωση της έτερότητας: και όμως ή αντίθεση αναφαί-

νεται ὡς καθοριστικὴ ἔννοια ἐκείνου διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ ἴδια. Ἔχομε τὴν ἀντίθεση ταυτότητας καὶ διαφορᾶς μεταξὺ Φ καὶ μὴ Φ· μεταξὺ εἶναι καὶ μὴ εἶναι· καὶ ἡ ἀντίθεση αὕτη εἶναι οὐσιώδης γιὰ τὴν ὑπαρξὴν κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτές. Εἶναι ἡ ριζικὴ ἀντίθεση μεταξὺ ἀλήθειας καὶ ψεύδους. Καὶ ὅμως τὸ μὴ εἶναι, πού ἔχει μέσα του κατ' ἀνάγκην τὴν ἀντίθεση, προϋποτίθεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι· ἀντίθεση λοιπὸν εἶναι τὸ μὴ εἶναι μιᾶς ὁρισμένης σχέσεως μεταξὺ ὁρισμένων στοιχείων καὶ τὸ εἶναι ἄλλης σχέσεως. Καὶ οἱ τρεῖς· ἡ διαφορὰ, ἡ πολικότητα καὶ τὸ μὴ εἶναι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπόψεις κάποιας ἑσχατης σχέσεως, ἡ ὁποία ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ· ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς κοινωνοῦν ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, μόλις εἰσέλθομε εἰς τὴν χώρα τῶν τελευταίων κατηγοριῶν τῆς πραγματικότητος, μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποφύγομε τὶς ἀντιφάσεις. Οἱ κατηγορίες εἶναι χωρισμένες καὶ ὅμως κάθε μιὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν κύκλον τῆς ἄλλης.

Ὅπως δείχνει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Σοφιστήν» τὸ «εἶναι» εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ «ταῦτό» (τὴν ταυτότητα) ἀλλ' εἶναι ἐπίσης καὶ «ταῦτό». Ἀπὸ μιὰ ἀποψη ἡ «κοινωνία» εἶναι συμμετοχὴ εἰς τὰς διάφορας κατηγορίας, ὡς διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὰς καὶ συντεταγμένη μὲ αὐτὰς· ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλη ἀποψη ἡ κοινωνία διαπερνᾷ τὰς κατηγορίας· παραδείγματός χάριν τὸ εἶναι μετέχει (κοινωνεῖ) τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, π. χ. τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ταυτότητας· κατὰ τὴν ἔννοιαν αὕτη ἡ συμμετοχὴ φαίνεται ὡς ἂν νὰ ἦταν θεμελιωδέστερη ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς κατηγορίες· καὶ ὅμως ἡ κοινωνία εἶναι μιὰ περίπτωση τοῦ εἶναι. Ἡ κοινωνία, ὡς συνυπαρξία μορφῶν εἰς τὸ καθ' ἕκαστον ἄτομον, βρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀποκλεισμό· καὶ ὅμως, ἐπ' ὅσον καθὲν συγκεκριμένον πραγματικὸν αντικείμενον εἶναι «περὶληψὴ μὲ ἀποκλεισμό», εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀλήθειαν νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ συνυπαρξία εἶναι μαζὺ μὲ τὴν μὴ συνυπαρξία. Στὴ σφαῖρα τῶν κατηγοριῶν παραβιάζεται ὅχι μόνον ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἡ θεωρία τῶν μορφῶν (τύπων) (δηλαδή ἡ τυπικὴ λογική). Ἡ ἀρχὴ τῆς τελειότητος εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ καθορισμοῦ εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς τελειότητος εἶναι καὶ αὕτη μιὰ ὁρισμένη ἀρχή. Εἶναι καὶ μὴ εἶναι εἶναι «ἐκ διαμέτρου» ἀντίθετα· δηλαδή τὸ εἶναι εἶναι τὸ μὴ-εἶναι τοῦ μὴ-εἶναι. Οἱ κατηγο-

γορίες είναι διάφορες, ταυτοχρόνως όμως διεισδύουν αμοιβαία ή μιὰ στην ἄλλη. Ἐπίσης ἡ ἑτερότητα είναι «διάφορόν τι» ἀπὸ τὶς ἄλλες κατηγορίες. Ὄταν ἔχομε νὰ κάνομε μὲ ἀρχὲς ποὺ κεῖνται πίσω (ὑπεράνω) ἀπὸ αὐτὰς τούτους τοὺς νόμους τοῦ λόγου καὶ τῆς πραγματικότητας, δὲν πρέπει νὰ ἀποροῦμε εἰς ἀνακαλύπτομε ὅτι αἱ ἀρχὲς αὐτὲς δὲν ὑπόκεινται στοὺς νόμους τούτους.

Μιὰ ἐπίσης ἀξιοσημείωτη περίπτωση, μὲ τὰ ἴδια χαρακτηριστικά, παρουσιάζεται κατὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ μὴ εἶναι. Καὶ τὸ νὰ συλλεξίῃμε ἀκόμα μὲ τὸ νοῦ μας τὸ ἀρνητικὸ γεγονός ἀποτελεῖ ἓνα παριόδοξον· ἂν ἡ ἀίγνηση εἶναι γεγονός, τότε εἶναι μιὰ ὑπαρξὴ καὶ ὄχι μιὰ γνήσια ἔλλειψη (ἀπουσία). Δὲν πρέπει νὰ μᾶς τρομάζει ἡ ἀντίφραση ποὺ φαίνεται νὰ ὑποκρίνεται στὴν θεωρία περὶ τοῦ εἶναι τοῦ μὴ ὄντος· κρύβεται περὶ τῆς γενικῆς ἀντιφάσεως—ἂν εἶναι τοῦτο ἀντίφραση ποὺ εἶναι διάχυτη σ' ὅλη τὴν ζωὴν τῶν ἀνοητίων κατηγοριῶν. Στὴν ἴδια ἀλήθεια εἶναι δυνατὸν νὰ φησίῃμε καὶ μὲ ἄλλο δοῦμο· δηλαδὴ διὰ τῆς ἀτελεύτητης—ὄχι ὅμως φασίλης ἀναδρομῆς τοῦ μὴ εἶναι. Ἡ πραγματικότητα ἀποτελεῖται «ἀπὸ εἶναι μετὰ μὴ ὄντος», ἀλλὰ τὸ μὴ εἶναι εἶναι μορφή τοῦ εἶναι. Καὶ μάλιστα ὀλοκλήρη ἢ συγκεκριμένη ὄντοτητα, ποὺ ὁρίζεται ὡς «εἶναι μετὰ μὴ ὄντος», εἶναι καὶ αὐτὴ ὄν. Βεβαίως τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ τὸ νὰ τὸ παριδεχθῶμε ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ θέσομε τὸ μὴ εἶναι μιὰ βαθμίδα μακρότερα· σὲ τοῦτο τὸ μὴ εἶναι θὰ ἀντιτίθεται τὸ εἶναι ποὺ εἴπαμε καὶ θὰ τὸ ἀποκλείει. Τὸ μὴ εἶναι μεταβάλλεται σὲ εἶναι, τὸ ὁποῖον πάλιν ἀντιτίθεται πρὸς ἄλλο μὴ εἶναι καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ὁ Λαίβνιζ ἀντιλαμβάνεται τὴ δημιουργία ὡς μετάβαση ἀπὸ τὴν μὴ πραγματοποιημένη στὴν πραγματοποιημένη δυνατότητα. Ἄν ὅμως ἡ δική μας θεωρία εἶναι ὀρθή, τότε ἡ μὴ πραγματοποίησις τῆς δυνατότητας εἶναι ὀλοκληρωτικὸς παράγων τῆς δημιουργίας καὶ δὲν ὑποσκελίζεται ἀπὸ αὐτήν. Τὸ νὰ ὑπάρχουν μὴ πραγματοποιημέναι δυνατότητες εἶναι ἀναγκαῖον στὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγματοποιημένων δυνατοτήτων. Ἀπ' αὐτὸ ἔπεται ὅτι ἡ κατάστασις τῆς ἀπλῆς δυνατότητας δὲν προηγεῖται ἀπὸ τὴν δημιουργία, ἀλλὰ εἶναι σύγχρονη μὲ αὐτήν. Ἐὰν αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ δυνατότητα δὲν ἀπραγματοποιήθηκε εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ δημιουργικοῦ γεννηθῆναι. Ἡ ἔννοια τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου

ἔκ τοῦ μηδενὸς εἶναι ἀστήρικτη. Τὸ μὴ εἶναι εἶναι ἢ ἄλλη πλευρὰ τοῦ εἶναι ἢ ἰδέα ὅμως τοῦ μηδενὸς εἶναι ἢ ἰδέα τοῦ ἀπόλυτου (simpliciter) μὴ εἶναι καὶ συνεπῶς εἶναι ἔννοια πού ἐπήγαγε ἀπὸ ἀφαίρεση. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους καὶ ἡ ἔννοια (ιδέα) μιᾶς πραγματικότητας, ἢ ὁποία τίθεται ἀπολύτως (simpliciter), παραδείγματος χάριν ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας τοῦ Σπίνοζα πού εἶναι κατάφαση χωρὶς πέρας καὶ ἔχει ἀπόλυτη αὐτάρκεια, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται οἱ πεπερασμένες μορφές μετὰ τὴν ἀρνήσεις των, εἶναι ἐπίσης ἔννοια πού προῆλθε ἀπὸ ἀφαίρεση. Στὸ ἓνα ἄκρον ἔχομε τὴν ἰδέα τοῦ ἀπείρου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἢ ἰδέα τῆς παγκόσμιας κοινωνίας. Στὸ ἄλλο ἔχομε τὴν ἰδέα τοῦ μηδενός, τὸ ὁποῖον εἶναι ἢ ἰδέα τοῦ παντελοῦς χωρισμοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν κεῖται ὁ κόσμος τοῦ λόγου, ὁ κόσμος τῶν καθωρισμένων πραγμάτων, αὐτὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ μόνος πραγματικὸς κόσμος.

Θὰ ἦταν ἴσως δυνατόν νὰ μᾶς φέρουν τὴν ἀντίρρηση, ὅτι ἂν ἀποκρούσομε τὴν ἰδέα τοῦ καθαροῦ, μηδενὸς δὲν θὰ εἴμαστε πιά καθόλου σὲ θέση νὰ συλλάβομε τὴν ἰδέα τῆς δημιουργίας.

Τὸ μὴ εἶναι βρίσκεται πάντοτε μαζί μετὰ τὸ εἶναι καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἔχομε τὸ εἶναι τοποθετημένο ὑπεράνω τοῦ προὑπάρχοντος μὴ εἶναι. Καὶ ὅμως ἡ ἔννοια τοῦ δημιουργεῖν εἶναι θεμελιακὸ κομμάτι τῆς πείρας. Ἡ ἀπάντηση θὰ εἶναι ὅτι ἡ θεωρία μας δὲν συνεπάγεται καὶ τὴν ἀπόρριψη τῆς δημιουργίας παρὰ μόνον μετὰ σχετικὴ σημασία. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξει ἀπόλυτη δημιουργία· σ' ὁποιοδήποτε χρονικὸ σημεῖο, σ' ὁποιοδήποτε στάδιο τῆς ἐρμηνείας, ὑπάρχει ἓνα κατώτατο ὄριον ὑπάρξεως. Ἡ σχέση ὅμως μεταξὺ ὄντος καὶ μὴ ὄντος δὲν εἶναι στατική· δυνατόν νὰ γίνῃ ἐξάπλωση τοῦ εἶναι, δυνατόν νὰ ὑπάρχουν περιεκτικὰ περισσότερες μορφές· δυνατόν ὅμως νὰ γίνῃ μεγαλείτερη ὀλοκλήρωση μορφῶν καὶ κατὰ συνέπειαν μεγαλείτερος ἀποκλεισμός.

Καὶ ἤδη θὰ συνοψίσουμε τὴν θεωρία μας περὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἀρνητικοῦ γεγονότος. 1) Στὴν συνηθισμένη ὁμιλία κάθε ἀρνητικὴ δήλωση εἶναι λειψή κατὰ τοῦτο ὅτι ἔχει ἀνάγκη νὰ συμπληρωθεῖ μετὰ τὴν προσθήκη μιᾶς ἀντίστοιχης θετικῆς δηλώσεως. Ἔτσι ἡ πρόταση «Ὁ Γιάννης δὲν εἶναι δεκαῆξι ἐτῶν» περιέχει ἀναγκαίως τὸν θετικὸ πόλο τοῦ γεγονότος, δηλαδή ὅτι ὁ Γιάννης εἶναι δώδεκα ἐτῶν. Εἶναι ὅμως ἔξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι κάθε θετικὴ δήλωση εἶναι λειψή, καθόσον πα-

ριαλείπει τὸν ἀρνητικὸ πόλο τοῦ συγκεκριμένου γεγονότος. Καὶ ἡ δήλωσις εἶναι λειψή γιὰτὶ ἐξαίρει εἴτε τὸν θετικὸ εἴτε τὸν ἀρνητικὸ πόλο. Ἡ θετικὴ πρότασις δὲν εἶναι λιγώτερο ἀφηρημένη ἔννοια ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν πρότασις. 2) Ὑπερῶς μερικὰ ποὺ ἐπισημαίνει τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἀντίληψις τῶν ἀρνητικῶν γεγονότων προϋποθέτει τὴν χρήση φαντασίας, ἐνῶ ἡ θετικὴ ἀποψη τῶν γεγονότων εἶναι ὀφθαλμοφανής. Ἔτσι παραδείγματός χάριν πηγαίνοσ ἀπὸ θεατρικῶν ἐκεί παρατηροῦ, χωρὶς καμμιὰ ἐνσυνείδητη ἐνεργεία τοῦ νοῦ μου, εἶτι τὸ καταῶμενο εἶναι τραγωδία. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ σκεφθῶ προηγουμένως, ποῖν ἀντίληψῶ ὅτι τὸ δράμα αὐτὸ δὲν ἔχει λιμπος, εἶτι δὲν εἶναι ιστορικὸ δράμα κ.τ.λ. Ὁ Bergson κάνει μιὰν ἀνάλογη παρατήρησις, ἔτιαν ἰσχυροῦεται ὅτι ποτὲ δὲν κάνομε μιὰν ἀρνητικὴν δήλωσις, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται σὲ κάποιαν προηγουμένη ἐπιθυμία. Παίρνωσ ἀπὸ χέρι μου ἕνα βιβλίον καὶ εἶναι ἀμέσως ὀλοφάνερο ὅτι εἶναι γραμμένο σὶ πιζὸ λόγῳ ὅταν ὅμως εἶπω ὅτι «αὐτὸ δὲν εἶναι ποίησις», ἡὰ τὸ εἶπω, διὰτι εἶπιθυμοῦσα νὰ διαβάσω βιβλίον ποὺ περιέχει ποιήματα.

Ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἀρνητικὴ δήλωσις βρίσκειται σὶ ἐπίπεδον διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς θετικῆς δηλώσεως: ὅτι εἶναι λιγώτερο ὀφθαλμοφανής καὶ ὅτι ἀπαιτεῖ ἀναγκασίως φαντασίαν, κατὰ τρισίαν ποὺ δὲν τὴν ἀπαιτεῖ ἡ θετικὴ δήλωσις. Ἡ ἀποψη ὅτι ὑπάρχει τέτοιαν διαφορὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆι. Γιὰ νὰ ἀντίληψῆι κανεὶς ἕνα θετικὸν γεγονός ἀπαιτεῖται ἐπίσης φαντασία. Οἱ ψυχολόγοι εἶναι σύμφωνοι σὶ ὅτι δὲν προσέχομε τὸ δεδομένο, ἀν δὲν εἶμεστε πιωσκευασμένοι γι' αὐτό. Πρέπει νὰ ἔχομε μιὰ προηγουμένη ἀναμονή γιὰ νὰ παρατηρήσομε τόσο ἕνα θετικὸ ὅσο καὶ ἕνα ἀρνητικὸ γεγονός. Ἄς ἐπιστρέφομε σὶ τὸ παράδειγμα τῆς θεατρικῆς παραστάσεως: μήπως τὸ θετικὸ γεγονός, παραδείγματός χάριν, ὅτι ἡ παρῖστασις στρέφεται γύρω ἀπὸ ἕνα ὀρισμένο χαρακτήρα εἶναι ὀφθαλμοφανής; Μήπως δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σκεφθῶ γιὰ νὰ τὸ καταλάβω; Ὁ νοῦσ πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργός, πρέπει νὰ εἶναι «συνεισφέρων παρῖγων» σὶ τὴ γνώσις τόσο τῶν θετικῶν ὅσο καὶ τῶν ἀρνητικῶν γεγονότων. Ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ ἰσχυρισθῆι κανεὶς ὅτι πάντως γιὰ τὴν ἀντίληψιν εἰδικῶν συγκεκριμένων χαρακτήρων τῆς προκειμένης καταστάσεως δὲν ἀπαιτεῖται σκέψις παραδείγματός χάριν ὅτι ἡ ἐνδυμῖα εἶναι ὀρισμένη

ἠθοποιουῦ εἶναι κόκκινη. Καὶ ὅμως καὶ οἱ ἄμεσοι χαρακτῆρες τῆς πείρας εἶναι τόσο συνυφασμένοι μὲ ἄλλους χαρακτῆρες, εἴτε ἀπλοῦς εἴτε πολύπλοκους, ὥστε δὲν γίνονται καταληπτοί, ἂν δὲν τοὺς ἐξάγει προηγούμενος καὶ τοὺς ἀναλύσει ἢ διείνοια. Ἄς ἐπιστρέψομε στὸν παράγοντα τῆς ἀναμονῆς (ἢ τῆς ἐπιθυμίας) ὅταν πρόκειται νὰ ἀντιληφθοῦμε μιᾶν ἀπουσία. Στὸν Β ἔκανε ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι ἡ γυναῖκα του δὲν ἦταν στὸ σπίτι, γιατί περίμενε νὰ τὴν εὔρει ἐκεῖ. Ἐπίσης ὅμως, ἐὰν ὁ Β ἀνέμενε νὰ μὴ εὔρει τὴν γυναῖκα του στὸ σπίτι, τότε ἡ ἐκεῖ παρουσία της θὰ τοῦ ἔκανε βεβαίως μεγάλη ἐντύπωση. Βλέπομε λοιπὸν ὅτι ἡ ἀναμονὴ περιλαμβάνεται ἔξ ἴσων καὶ ὅταν πρόκειται νὰ γίνει ἡ θετική καὶ ὅταν πρόκειται νὰ γίνει ἡ ἀρνητική ἀντίληψη.

Β) Μερικαὶ νόμισαν ἐπίσης ὅτι ἡ ἀρνητικὴ δήλωση εἶναι διαφοροῦμένη ἐνῶ μιὰ θετικὴ εἶναι καθωρισμένη καὶ σαφής· ἔτσι ἡ πρόταση ὅτι ὁ Γυάνης δὲν εἶναι δεκαῆξ ἑτῶν, δὲν εἶναι ἡ αἰτία τοῦ γεγονότος ὅτι εἶναι δώδεκα ἑτῶν, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ συμβιβασθεῖ πρὸς οἵονδήποτε ἀριθμὸ προτάσεων περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Γυάνη, πλὴν τῆς προτάσεως ὅτι εἶναι δεκαῆξ ἑτῶν. Ἡ ἀποψη αὕτη εἶναι ὀρθὴ μόνον σὲ πολὺ περιορισμένη σημασία· σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὸν θετικὸ πόλο μιᾶς προτάσεως εἶμαι σὲ θέση νὰ κατασκευάσω τὸν ἀρνητικὸ πόλο· δὲν μπορῶ νὰ ἀντιστρέψω αὕτη τὴν πράξη. (Ἄν ὅμως ὁ ἀρνητικὸς πόλος εἶναι δεδομένος στὴν πληρότητά του, ὡς ἀποκλεισμὸς ἀπειρίας μορφῶν, τότε καθορίζεται ὁ θετικὸς πόλος). Ἄν μάλιστα στρέψομε τὴν προσοχὴ μας ἀπὸ τὴν τυπικὴ πρὸς τὴν οὐσιαστικὴ ἀλήθεια, θὰ ἴδοῦμε ὅτι μιὰ θετικὴ δήλωση μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο διαφοροῦμένη ὅσο εἶναι καὶ μιὰ ἀρνητικὴ. Ἄν περιγράψει κανεὶς ἓνα ἀντικείμενο ὡς ἄνθρωπο, τότε τὸ χαρακτηρίζει θετικά, ἀλλὰ δὲν τὸ καθορίζει. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς αντικειμένου εἶναι ἀπειρία· προσέτι δὲ οἵαδήποτε θετικὴ δήλωση εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀρηρημένη καὶ γενικὴ, διότι εἶναι ἐννοιολογική.

Κατὰ τὴν ἔρευνα ποὺ κάναμε γιὰ τὸ μὴ εἶναι ὡς παράγοντος τῆς πραγματικότητος θεωρήσαμε μέχρι τώρα τὴν πραγματικότητα στατικά, ὡς κάτι δεδομένο ὁλόκληρο διὰ μιᾶς. Τώρα θὰ ἐξετάσομε τὴν πραγματικότητα ὡς παρουσιάζεται ὡς πρόοδος καὶ ὡς κίνηση. Ἡ ἀλλαγὴ ἔχει δύο ὄψεις, τὴ γένεση καὶ τὴ φθορά. Ἄς ἐξετάσομε

τὴν ἀλλαγὴν ὅταν ἓνα ἀντικείμενο Α μεταβιβάλλεται, παραδείγματός: χί-
 ριν ὁ Α ἔγινε εὐτυχής. Ἴδου περίπτωσις γενέσεως ἐντὸς τοῦ Α, καὶ
 μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι εἰς εἶναι· κατὰ πρῶτον ἔχομε τὸν Α σὲ
 ψυχικὴν κατάστασιν ὄχι εὐτυχῆ, καὶ κατόπιν τὸν Α σὲ εὐτυχῆ κατὰ-
 στασιν. Ἔτσι ἡ γένεσις περιλαμβάνει ἀναγκαστὸς τὸ μὴ εἶναι. Ἡ ἄ-
 εἰποῦμε ὅτι ὁ Α ἔγινε φαιακρός, δηλαδὴ ὁ Α ἔχασε τὰ μαλλιά του.
 Ἔδω ἔχομε τὸ ἀντίθετό· τὸ μὴ εἶναι ἐπέρχεται εἰς εἶναι. Ἡ ἀλλαγὴ
 ὅμως, ὅπως συνήθως τὴν ἀντιλαμβάνομαστε, ὡς ἀλλοίωσις, εἶναι περιο-
 σότερα πολυπλοκή. ἔχει μέσα της σύγχρονα καὶ γένεσις καὶ φθορά.
 Ὁ Β, ποὺ συνήθως κατοικοῦσε εἰς Σικάγο, τώρα κατοικεῖ εἰς Νέα
 Ὑόρκη. Ἔδω ἔχομε μιὰ διπλὴ κίνησις· ἡ κατὰστασις τοῦ κατοικοῦν-
 τος εἰς Σικάγο ἐπέρχεται μεταβάσεως εἰς μὴ εἶναι (φθορά) καὶ ἡ
 κατὰστασις τοῦ κατοικοῦντος εἰς Νέα Ὑόρκη ἐρχεται εἰς εἶναι (γέ-
 νεσις). Ἐπειτα ἔχομε ἀλλαγὴν, ὄχι ὡς μεταβολὴν τοῦ Β, αὐτὴ ὡς ἀλ-
 λοίωσις μέσα εἰς τὸ Β, ἀλλ' ὡς ἐμφάνισις καὶ καταντροπὴ τοῦ Β ὡς
 τοιοῦτου. Τότε ἔχομε τὴν ἀντίθεσιν μεταξύ τοῦ μὴ εἶναι τοῦ Β καὶ τοῦ
 εἶναι τοῦ Β. Ἡ ἀλλαγὴ ἀποτελεῖται (μερικῶς) ἐκ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ
 εἶναι τοῦ Β ἀποκλείει τὸ μὴ εἶναι τοῦ Β.

Κατὰ ταῦτα, στὴν κριτικὴ ποὺ γίνεται πολλὰς φορὰς, ὅτι τὸ μὴ
 εἶναι εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν πείρα, ὅτι εἶναι ἀπίστευτα καὶ ἀκατανόητα,
 μπορούμε νὰ ἀπαντήσομε ὅτι τὸ μὴ εἶναι περιλαμβάνεται εἰς πᾶσι
 συνηθισμέναις μορφαῖς τῆς πείρας, ποὺ εἶναι ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἡ διάρκεια,
 ἡ ποικιλία καὶ ἡ πολλαπλότης. Ὁ χρόνος γίνεται καταληπτὸς μὲ τὸ
 μὴ εἶναι, καὶ αὐτὸς πάλιν διαρωτίζει τὸ μὴ εἶναι. Ἡ οὐσία τοῦ
 χρόνου ἐγκείται εἰς τὸ ὅτι ποτὲ δὲν συμπληροῦται. Τὸ παρὸν στρέ-
 φεται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ μέλλοντος· πάντοτε ὑπάρχει ἄλλος, πε-
 ρισσότερος χρόνος ποὺ θὰ ἔλθῃ. Κάθε τμήμα χρόνου ἀναφέρεται εἰς
 κάτι πέραν ἑαυτοῦ καὶ τὸ ὅποῖον ἀποκρίεται. Ἡ πάροδος (τοῦ χρό-
 νου) εἶναι τὸ γεγονὸς, κατὰ τὸ ὅποῖο ὑπάρχει καὶ ἄλλη χρονικὴ περίο-
 δος πλησιάζουσα πρὸς τὸ παρὸν. Ἔτσι τὸ «τώρα» τοῦ χρόνου ὑπάρ-
 χει ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ «ἕστερα» τοῦ χρόνου.

Ἡ δὲ ἀντίθεσις μεταξύ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, μέσα εἰς τὸ
 χρόνο, εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν σχέσιν τῆς διαφορότητος μεταξύ τῶν
 ἀτομικῶν πραγμάτων. Ὁ χρόνος συνιστᾶται διὰ τοῦ περιορισμοῦ (πέ-

ρατος)· κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει μιὰ ἔκτασις πού ἀποκλείεται ἐκ τοῦ παρόντος· καὶ ἔτσι ἔχομε πάλι τὸν κύκλον (στὴν περίπτωσιν ὅμως αὕτη ἓνα μετακινούμενον κύκλον)· ἔχομε κάθε τι πού περικλείεται ἐντὸς τοῦ «τώρα», καθὼς καὶ κάθε τι πού ἀποκλείεται ἀπ' αὐτό, πού εἶναι τὸ μέλλον (καὶ μὲ διαφοροποιητικὴ ἔννοια, τὸ παρελθόν). Ὁ ἀποκλεισμός αὐτὸς εἶναι αὐσιώδης γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χρόνου, ἀφοῦ χωρὶς ἓνα μέλλον, πού πρόκειται νὰ ἐλθεῖ, τὸ «τώρα» εἶναι τίποτε. Τὸ Α εἶναι τώρα, διότι τὸ Β δὲν εἶναι ἀκόμη· καὶ τὸ Β δὲν εἶναι ἀκόμα, διότι τὸ Α εἶναι τώρα.

Τὰ ἀνοιχτέρα εἶναι ἀληθινὰ ὄχι μόνον γιὰ τὸ στενὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ παρόν, πού περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὸν διαρρέυσαντα χρόνον. Ὁ χρόνος εἶναι χωρὶς πέρας· ἀδυνατοῦμε νὰ συλλάβομε ἓνα χρόνο· στὸ ἀπώτατο μέλλον πού θὰ γίνῃ «τώρα» καὶ κατόπιν δὲν θὰ ἐπακολουθήσῃ τίποτε. Πάντοτε θὰ ὑπάρχει ἓνα μέλλον· «αὔριον, καὶ αὔριον, καὶ αὔριον»—πάντοτε θὰ ὑπάρχει ἓνα «ἀκόμη περισσότερο», ὅπως θὰ ὑπάρχει πάντοτε καὶ ἓνα «ἀκόμη λιγώτερο». Τὰ πάντα παρέρχονται, ἐξαιρέσει αὐτοῦ τούτου τοῦ χρόνου. Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ διάρκεια τοῦ πραγματοποιηθέντος χρόνου, ἡ διάρκεια αὕτη θὰ εἶναι ὡς ἓνα νησί στὸ μέσον ἑνὸς ὠκεανοῦ μὴ πραγματοποιηθέντος χρόνου· τὸ εἶναι τοῦ παρόντος πού ὕστερα γίνεται τοῦ παρελθόντος συμβαδίζει μὲ τὸ μὴ εἶναι τῆς ἄλλης διάρκειας πού ἀποτελεῖ τὸ μέλλον. Καὶ τοῦτο ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀθεράπευτα ἀτελής, ὅτι κοντὰ στὸν πραγματοποιηθέντα χρόνον ὑπάρχει πάντοτε καὶ «ἄλλος», ὅτι τὸ «τώρα», εἴτε στενὸ εἴτε εὐρύ, ἀποτελεῖται πάντοτε ἀπὸ τὸ πέρας.

Ἄς ἀναλύσομε λεπτομερέστερα τὴν πάροδο. Πάροδος εἶναι μετατόπιση· ὅ,τι εἶναι παρόν ἀποσύρεται καὶ τὴ θέσιν του τὴν καταλαμβάνει τὸ μέλλον. Τὰ δύο αὐτὰ στάδια εἶναι ταυτόχρονα· ἡ καταστροφὴ τοῦ Α γίνεται μὲ τὴν γένεσιν τοῦ Β. Μποροῦμε νὰ παραστήσομε τὴν πάροδο ὡς κινούμενη σχέση μεταξύ ἑνὸς στατικοῦ χάρτου, περιλαμβανόντος τὴν τοποθεσίαν τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, καὶ τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων, κατὰ τρόπον ὥστε τὰ γεγονότα νὰ μεταβάλλουν τὴν θέσιν των ἀνάλογον πρὸς τὴν τοποθεσίαν των μέσα στὸν χρόνο. Ἢ μποροῦμε νὰ περιορισθοῦμε μόνο στὸ «τώρα»· ἡ πάροδος συνίσταται στὸ γεγονός ὅτι ὅ,τι πρὶν ἦταν στὸ «τώρα», δὲν εἶναι πρᾶ

ἐκεῖ, ἀλλ' ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἄλλου στοιχείου παρμένον ἀπὸ τὸ μέλλον. Ἡ ἰσχύς εἶναι ἡ διαρκὴς ὑποκατάσταση στοιχείων ἀπὸ «τόρας». Τὸ Α εἶναι «τόρας»· ἀλλὰ καὶ ὅλας δὲν εἶναι κατὰ «τόρας», ἐπειδὴ ἀποδιώχθηκε ἀπὸ παρελθόν μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ «τόρα» τοῦ Β, καὶ ἤλθε ἀπὸ τὸ μέλλον. Κατὰ ταῦτα τὸ «τόρας» μοιάζει μὲ ἓνα σπῆμα, τοῦ ὁποῖου οἱ κί-
τοιχοι ἀλλάζουσι διαρκῶς· ἰσορροπῶς ὅπως λέγει ὁ Shakespeare ἅ ἓνα ἀπὸ τὰ σπῆματα τοῦ ὅπου τὰ κίματα τοῖζον πρὸς τὰ χιλιάρια τῆς παλαιότητος, ἔτσι καὶ οἱ χρόνοι αἰγμῶν ἀπεύδον πρὸς τὰ τέλος των. Καὶ ἔτσι μὲν οἱ χρόνοι ἀλλάσσουσι τὴν θέσιν μὲ ἐξέλιξη καὶ προσηγορία. Καὶ ἔτσι ἡ ἰσχύς, μὲ τὸν χαρακτῆρα τῆς ὡς ὑποκατάστασι στοιχείων ἐνὸς τοῦ «τόρα», προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ στοιχεῖα α ἀπαλείβουσι τὰ β. Ὁ χρόνος εἶναι αἰώνιος πόλεμος μεταξὺ τοῦ μέλλοντος καὶ τοῦ πα-
ρόντος· πόλεμος, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ μέλλον νικᾷ πάντοτε, ἀλλὰ μόνον γὰρ νὰ ἡττηθῆ καὶ αὐτὸ μὲ τὴν σειράν των, μάλιστ' ἀναδειχθῆ νικητής. Ὁ χρόνος εἶναι ἀντίθεση καὶ ἀπαλειωμός.

Εἶναι ἄρα γε μῦθος ἢ εἶναι ἱστορία ὀρθολογιστικῆ τὸ νὰ εἰπωμε ὅτι ὁ χρόνος ῥεῖ, γιατί ὁ χρόνος ἀπὸ τὴν ὁλότητά του μεταρτὶ νὰ πραγματοποιηθῆ μόνον κατὰ τὴν περιορισμένη μορφή τοῦ «τόρα». Τὸ «τόρας» εἶναι οὖν ἓνας σπῆμας, μῆμα ἀπὸ τὸν ὁποῖον μόνον ὁρισμένον ποσὸν μπορεῖ νὰ περιῶσι καὶ ὄχι περισσύτερον ἢ ὁλότητα τοῦ χρόνου εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ μόνον μὲ τὸν περιορισμὸ τοῦ «τόρα»· γι' αὐτὸ καταγέμεται σὲ διωδικὰς περιόδους καὶ ἀπλώ-
νεται· καὶ ἔχομε ἔτσι τὴν ἀπέριστη ὁρή, τὸ «αἰώνιος πρῆσιπτερον».

Ἡ ἰσχύς εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ χρόνου ὡς ἄπειρος ὁλότη-
τας μὲ τὴν μορφή τοῦ πῆματος καὶ τῆς καταλύσεως.